

УДК:155.25+159.9.072

orcid.org/0000-0003-1434-902X

doi.org/10.5281/zenodo.400684

М.В. Саврасов
Донбаський державний педагогічний
університет, м. Слов'янськ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Дане дослідження присвячене психологічному аналізу основних феноменологічних, теоретико-методологічних та методичних аспектів становлення креативності особистості майбутнього педагога у процесі навчальної діяльності. Розглядається ступінь розробленості проблеми креативності майбутнього педагога та опрацьовуються основні напрями подальших психолого-педагогічних досліджень її становлення та цілеспрямованого розвитку. Вивчаються основні психологічні компоненти, особливості та механізми творчої активності студента-педагога як у навчально-професійному, так і у особистісному вимірі на різних етапах професійної підготовки.

Ключові слова: майбутній педагог, особистість, творча активність, професійна підготовка, креативність, студент, навчальна діяльність, структура, умови, особливості.

Н.В. Саврасов ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ КРЕАТИВНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Данное исследование посвящено психологическому анализу основных феноменологических, теоретико-методологических и методических аспектов становления креативности личности будущего педагога в процессе учебной деятельности. Рассматривается степень разработанности проблемы креативности будущего педагога и обрабатываются основные направления дальнейших психолого-педагогических исследований ее становления и целенаправленного развития. Изучаются основные психологические компоненты, особенности и механизмы творческой активности студента педагога как в учебно-профессиональном, так и в личностном измерении на разных этапах профессиональной подготовки.

Ключевые слова: будущий педагог, личность, творческая активность, профессиональная подготовка, креативность, студент, учебная деятельность, структура, условия, особенности.

N.V. Savrasov

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FORMATION OF CREATIVITY OF FUTURE TEACHER IN THE COURSE OF PROFESSIONAL TRAINING

This research is devoted to the psychological analysis of the main phenomenological, theoretical and methodological, and methodical aspects of formation of creativity of the identity of future teacher in the course of educational activity. Degree of a readiness of a problem of creativity of future teacher is considered and the main directions of further psychology and pedagogical researches of her formation and purposeful development are processed. The main psychological components, features and mechanisms of creative activity of the student of the teacher both in educational and professional, and in personal measurement at different stages of professional training are studied.

Keywords: future teacher, personality, creative activity, professional training, creativity, student, educational activity, structure, conditions, features.

Постановка проблеми. Соціально-політичні та економічні зміни в нашій країні впливають на освітню політику України, зокрема у сфері вищої освіти, а особливо у такому її сегменті як підготовка майбутніх педагогічних кадрів усіх рівнів, ланок та спеціальностей. Педагог має бути обізнаним у суспільних процесах швидкоплинного оточуючого світу, володіти сучасними знаннями, бути взірцем людяності, доброчесності та демонструвати творчий підхід до розв'язання нетривіальних педагогічних ситуацій, як у сфері навчання так і в сфері виховання підростаючого покоління [17]. Реалізація окреслених принципів на практиці, в умовах реального дошкільного начального закладу, реальної школи подекуди може гальмуватися та спотворюватися, що обумовлено недостатньою готовністю випускників педагогічних ВНЗ до прийняття відповідальних, нестандартних та виважених педагогічних рішень в умовах сучасного життя та чинної системи освіти. Отже, вже на етапі професійної підготовки у стінах вітчизняного педагогічного вишу необхідно приділяти увагу становленню творчої особистості майбутнього вчителя, створювати та реалізувати належні умови становлення його особистісної та професійної креативності тощо. Недостатній рівень теоретичної та емпіричної розробленості актуальної проблеми становлення креативності майбутнього педагога, як запоруки успішності його професійної та особистісної самореалізації, обумовлює своєчасність, необхідність та доцільність нашого дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Поняття «креативність» як у лінгвістичному, так і в психологічному сенсі є похідним від поняття «творчість», саме тому розгляд проблем креативності неможливий без згадки про творчість як психологічний феномен. Крім того, апелюючи до розгляду власне структури, особливостей, різновидів креативності, ми стикаємося із використанням різноманітних теоретичних побудов психології творчості.

У сучасній психології під творчістю розуміють «...характеристику будь-якої діяльності людини, в ході якої самостійно встановлюються (принаймні для самої себе) нові методи в процесі цієї діяльності, прийоми її виконання, та нові результати» [15, 430-431]. Що стосується сучасного психологічного розуміння креативності, воно наразі виглядає як «...рівень творчої обдарованості, здібностей до творчості, які проявляються у мисленні, спілкуванні, окремих видах діяльності і становлять відносно стійку характеристику особистості» [11, 181] та незвідна до інтелекту функція цілісної особистості, яка залежить від комплексу особистісних психологічних характеристик.

Спираючись на результати наших попередніх досліджень структурно-функціональних особливостей власне креативності особистості, в тому числі студентів ВНЗ – майбутніх педагогів, зазначимо, що такі показники креативності як оригінальність, унікальність та самооцінка креативності утворюють факторну єдність з такими показниками емоційної та мотиваційної сфери особистості, як інтелектуальна, комунікативна та загальна емоційність, мотивація спілкування, внутрішня мотивація майбутньої професійної діяльності, потреба активно діяти та досягати успіху. Дані психологічні властивості особистості студентів педагогічного та економічного профілю навчання і розглядалися нами у якості емоційно-мотиваційних складових креативності особистості студента вишу [12; 13].

Як зазначає О.В. Акімова, традиційна організація навчання у вищій школі базується на опосередкованому впливі та не сприяє формуванню творчого мислення, тим більше не варто вести мову про належний стан цілеспрямованого формування даного особистісної риси в умовах звичайної університетської підготовки майбутнього вчителя. Як наслідок, майбутні вчителі не в повній мірі спроможні вирішувати сучасні складні та нетривіальні завдання, що в подальшому постають перед ними в сучасних умовах навчання й виховання учнів [1].

Метою нашої роботи є аналіз основних теоретико-методологічних передумов дослідження креативності особистості майбутнього в процесі професійної підготовки. Відповідно до поставленої мети дослідження були визначені наступні завдання: 1) визначити сучасні науково-теоретичні передумови дослідження психологічних особливостей креативності майбутнього педагога; 2) напрацювати стратегію та логіку подальшого психологічного дослідження феноменологічних та методологічних аспектів креативності майбутнього педагога у процесі професійної підготовки; 3) поглибити наукові знання про психологічну структуру та психолого-педагогічні умови становлення креативності майбутнього педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. О.Є. Антоною з'ясовано, що умовах сучасного педагогічного ВНЗ робота із обдарова-

ними студентами будуватиметься переважно шляхом їх залучення до науково-дослідницької роботи, з різноманітними притаманними їй формами та видами [2]. Авторка висуває власну модель педагогічно обдарованої особистості, що складається з наступних компонентів: педагогічне покликання (спрямованість особистості до виконання педагогічної діяльності); педагогічні здібності (індивідуально-психологічні риси особистості, що забезпечують динаміку та успішність оволодіння саме професійною педагогічною діяльністю); педагогічна креативність (здатність учителя до педагогічної творчості); інтелектуальні здібності (засвоєння та трансформації знань у визначеній науковій сфері).

П.П. Горкуненко, аналізуючи процес підготовки студентів педагогічного коледжу до науково-дослідної роботи, саме явище готовності майбутніх учителів до даної роботи намагається тлумачити в якості інтегрального утворення в структурі особистості, що містить зокрема: спрямованість на відповідну діяльність (мотиви, потреби, інтереси, ціннісні орієнтири), професійно-операційна підструктура (наявність спеціальних знань, умінь, навичок), самосвідомість (здатність до самоконтролю, самовдосконалення і самовизначення), комплекс індивідуально-типологічних особливостей і якостей, що забезпечують високу результативність діяльності (під якими, напевне, спираючись на класичне розуміння здібностей доречно буде розуміти саме їх, а насамперед креативність особистості майбутнього вчителя) [3].

Як зазначає С.В. Корнієнко в процесі дослідження творчої активності майбутнього вчителя, «...творчість людини, зокрема такий її параметр, як уявлення власних цілей і задач, розглядається в контексті процесів самозбереження і саморозвитку» [4]. Автор наполягає, що в якості передумов активації творчої активності майбутнього вчителя припустимо розглядати зокрема: інтенсифікацію професійних потреб, домагань і прагнень; реалізація принципів задачного підходу у розвитку творчої активності; оптимізація особистісної орієнтації; уникнення цільової обмеженості та прихованої пошукової активності; дотримання виваженості при виборі особистісного змісту позитивних і негативних впливів у процесі керування процесами в освітньому середовищі педагогічного ВНЗ.

М.А. Костенко стверджує, що процес професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя, виступаючи компонентом творчого саморозвитку особистості, здійснюється зокрема за допомогою психологічних механізмів самопізнання та самоорганізації в ході прагнення до професійно-творчої самореалізації [5]. Авторкою обґрунтовано такі психолого-педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку особистості майбутнього вчителя: мобілізація студентів до професійно-творчого саморозвитку їх особистості; когнітивна готовність студентів до професійно-

творчого саморозвитку особистості; підвищення ступеня представленості рефлексивно-творчих форм роботи студентів; розвиток у студентів якостей і здібностей загальнонаукового та світоглядного характеру для інтенсифікації професійно-творчого саморозвитку тощо.

О.А. Кривильова, аналізуючи актуальні психолого-педагогічні підходи до поняття про готовність майбутнього вчителя до творчої діяльності, зазначає, що структура готовності майбутніх учителів до самостійної творчої діяльності, на її думку, включає когнітивний компонент (знання особистісно-орієнтованих педагогічних технологій розвитку творчої особистості, дидактичні знання організації навчально-виховного процесу, знання форм і методів стимулювання творчої діяльності; знання прийомів діагностики та розвитку творчих потенційних здібностей до діяльності); практичний компонент (уміння реалізовувати особистісно-орієнтовані педагогічні технології розвитку й виховання творчої особистості, досконало володіти методами оцінювання розвитку творчих якостей, мати розвинену здатність до самоаналізу, узагальнювати та творчо переосмислювати власний досвід та досвід інших) та особистісний компонент готовності до самостійної творчої діяльності (мотиваційно-творча активність, спрямованість особистості на самовдосконалення у творчій діяльності, високий рівень розвитку творчих здібностей особистості) [6].

На думку О.В. Кулешової, психологічні особливості особистісної самореалізації викладача вищого навчального закладу повинні розглядатися з огляду на складну суб'єктно-акмеологічну соціально-культурну природу даного психічного феномену, а передумовами розгортання якого виступають насамперед адекватність, акцидентність, знярядцевість, комутативність, поліфонічність, темпоральність-проактивність суб'єкта в історико-соціальному внутрішньому часовому вимірі власного життя, його налаштованість на зміни [7]. На нашу думку, під змінами у даному контексті слід розуміти як прагнення до модернізації власної подальшої долі, так й готовність до перетворення навколишньої соціокультурної дійсності на основі переосмислення власного актуального «Я» та інших перебудов на різних рівнях свідомості людини.

Як вважає І.Б. Слоневська, фундаментальні загальнолюдські цінності відіграють у формуванні молодого особистості учителя значну роль, оскільки останній важливою соціальною та професійною функцією має трансляцію визнаних суспільством цінностей у середовище майбутніх громадян цього суспільства [16]. На думку авторки, зарубіжна література відноситься до таких аспектів гуманітарної культури людства, що може виступати в якості активного чинника формування фундаментальних цінностей особистості майбутнього педагога, якщо базуватиметься на реалізації зокрема творчо-конструктивної функції, яка сприяє розвитку креативного

мислення майбутнього педагога та практичному його ставленню до дійсності.

У дослідженнях А.П. Лісниченко творча самореалізація майбутнього вчителя в професійній діяльності розглядається як усвідомлене, цілеспрямоване, максимально повне виявлення ним професійно-індивідуальних можливостей у творчому педагогічному процесі з метою саморозвитку учнів [8]. В якості структурних елементів готовності майбутнього вчителя до творчої самореалізації в професійній діяльності авторка пропонує розглядати: мотиваційно-вольовий компонент (включає мотивацію досягнення успіху, особистісні домагання в професійній діяльності, інтерес до педагогічної діяльності, особистісну значущість творчої діяльності та рівень вольової регуляції); когнітивний компонент (розуміється як комплекс психолого-педагогічних знань студентів про умови й засоби виявлення вчителем творчої самореалізації в професійній діяльності та комплекс їх уявлень про Я-професійне); операційно-діяльнісний компонент (до складу якого включені зокрема продуктивна стратегія цілепокладання, рефлексивні вміння, індивідуальний стиль викладання та вміння творчо вдосконалювати зміст предмета).

На думку Л.В. Манчуленко, формування педагогічної творчості та власне творчого стилю педагогічної діяльності відбувається як перебіг наступних етапів педагогічного процесу у ВНЗ: професійна орієнтація і накопичення знань; актуалізація чуттєвого досвіду; професійна адаптація; накопичення і визрівання нових дидактико-методичних ідей; емпірична верифікація даних ідей у навчально-виховному процесі; активізація навчально-пошукової та творчої педагогічної діяльності майбутнього педагога в тому числі у ході реалізації різних форм педагогічної практики [9].

Л.О. Мільто виявлено та охарактеризовано сутнісні ознаки творчої індивідуальності педагога, визначені принципи і методи вивчення та діагностики творчої індивідуальності майбутнього вчителя; на основі аналізу психолого-педагогічних концепцій творчої індивідуальності авторка виділяє найбільш значущі якості творчої індивідуальності майбутнього вчителя, а саме: творча активність, самоусвідомлення, воля самовираження, морально-ціннісні орієнтації, самореалізація, педагогічна спрямованість [10]. Дослідниця зазначає, що ефективне формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя можливе лише за рахунок створення таких психолого-педагогічних умов: діагностика особистості студентів; вивчення взаємозв'язку особистісних особливостей та прояву якостей творчої індивідуальності; емоційно-позитивна спрямованість викладача; розробка і використання в процесі викладання педагогічних ситуацій, що сприяють формуванню творчої індивідуальності студентів-педагогів.

Висновки. Таким чином, можемо зробити наступні висновки з проведеного нами дослідження: 1) визначено та проаналізовано основні наукові-теоретичні підходи до дослідження креативності майбутнього педагога та її психологічні кореляти (творча індивідуальність педагога; творча самореалізація педагога; творчий стиль педагогічної діяльності; творчо-конструктивна функція особистості педагога; професійно-творчий педагогічний саморозвиток; науково-дослідна активність майбутнього педагога тощо); 2) встановлено, що до структури креативності майбутнього педагога включають компонент творчих професійних здібностей та творчої спрямованості (творча активність, самоусвідомлення, воля самовираження, морально-ціннісні орієнтації, самореалізація, педагогічна спрямованість); когнітивний компонент (засвоєння та трансформації знань у визначеній науковій сфері, дидактичні знання організації навчально-виховного процесу, знання форм і методів стимулювання творчої діяльності; знання діагностики та розвитку творчих потенційних здібностей до діяльності); операційно-діяльнісний компонент (продуктивна стратегія цілепокладання, рефлексивні вміння, індивідуальний стиль викладання та вміння творчо вдосконалювати зміст предмета); мотиваційно-вольовий компонент (включає мотивацію досягнення успіху, особистісні домагання в професійній діяльності, інтерес до педагогічної діяльності, особистісну значущість творчої діяльності та рівень вольової регуляції); 3) вважаємо, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної психологічної науки ґрунтовне дослідження креативності майбутнього педагога в процесі його професійної підготовки у вищій школі постає нагальною теоретичною та емпіричною необхідністю, оскільки виступає вагомим чинником успішності його подальшого професійного та особистісного становлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова О.В. Теоретико-методологічні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Акімова Ольга Вікторівна. — Тернопіль, 2010. — 44 с.
2. Антонова О.С. Теоретико-методологічні засади навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Антонова Олена Євгенівна. — К., 2008. — 43 с.
3. Горкуненко П.П. Підготовка студентів педагогічного коледжу до науково-дослідної роботи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Горкуненко Петро Петрович. — Вінниця, 2007. — 22 с.
4. Корнієнко С.В. Розв'язування психологічних задач як засіб становлення творчої активності майбутнього учителя: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Корнієнко Святослав Володимирович. — К., 2008. — 22 с.

5. Костенко М.А. Педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Костенко Маріанна Артурівна. — Х., 2004. — 17 с.

6. Кривильова О.А. Формування у майбутніх учителів готовності до самостійної творчої діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Кривильова Олена Анатоліївна. — Кировоград, 2006. — 22 с.

7. Кулешова О.В. Психологічні особливості особистісної самореалізації викладача вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Кулешова Олена Віталіївна. — Хмельницький, 2007. — 20 с.

8. Лісниченко А.П. Підготовка майбутнього вчителя до творчої самореалізації в професійній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Лісниченко Алла Павлівна. — Вінниця, 2011. — 22 с.

9. Манчуленко Л.В. Формування творчого стилю діяльності майбутніх педагогів у процесі педагогічної практики: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Манчуленко Лілія Василівна. — Тернопіль, 2006. — 22 с.

10. Мільто Л.О. Формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя в процесі професійної педагогічної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Мільто Людмила Олександрівна. — Тернопіль, 2006. — 22 с.

11. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О.М. Степанов]. — К.: «Академвидав», 2006. — 424 с. (Енциклопедія ерудита).

12. Саврасов М.В. Емоційно-мотиваційні складові креативності особистості: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Саврасов Микола Володимирович. — Х., 2012. — 224 с.

13. Саврасов М.В. Психологічні особливості динаміки професійної самосвідомості майбутніх вчителів на завершальному етапі професійної підготовки / М.В. Саврасов / Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. — Х.: ХНПУ, 2015. — №50. — С. 189-196.

14. Саврасов М.В. Психологічні особливості динаміки креативності особистості протягом студентського віку / М.В. Саврасов / Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. — Х.: ХНПУ, 2015. — №50. — С. 197-205.

15. Свенцицкий А.Л. Краткий психологический словарь / А.Л. Свенцицкий. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. — 512 с.

16. Слоневська І.Б. Формування фундаментальних цінностей майбутнього педагога засобами зарубіжної літератури: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Слоневська Ірина Борисівна. — К., 2002. — 19 с.

17. Хомуленко Т.Б. Семантичний простір ролевих позицій вчителя / Т.Б. Хомуленко, З.М. Мірошник // Вісник Одес. нац. ун-ту. Психологія. — Т. 16. — О.: ОНУ, 2011. — С. 170-178.

Надійшла до редколегії 02.09.2016 р.